

Drabancz Róbert: A „történelem vége” a húszas évek magyar kultúrpolitikai gondolkodásában

1. Bevezetés

A politikai tudás pragmatikus értelmezési módját alkotják azok a törekvések, amelyek a szerteágazó szimbólumkutatásokból táplálkoznak. Egy részük a kulturális és szimbolikus antropológia politikai vonatkozásait jeleníti meg, más részük a politikai tudás szimbólumhasználatát értelmezi. A politikai szimbólumok értelmezései számos ponton kapcsolódnak a politika mezőjéhez a nyelvi kódok alapján vizsgáló kutatásokhoz, de az ettől való eltérések is markánsak.^[1] A szemantikai elemzők a politika világának nyelvi hátterére és struktúrájára kíváncsiak, a politikai szimbólumok kutatói a jelek és jelképek kialakulását, valamint a hatásmechanizmusuk folyamatát ragadják meg.

A politika életében a szimbólumok használata általános jelenség, és bár sokféle lehetőség van a politikai tartalmak szimbolikus megjelenítésére, láthatóan három nagyobb egységet különíthetünk el: a tárgyi, a cselekvési és a fogalmi szimbólumok. A használatban testet öltött jelképes világnak kettős funkciója van: az integráció és az orientáció. A politikai közösségek összetartozását, és a közösségi integráció működőképességét a szimbólumok szavatolják és generálják. A közösségi jelképeknek nagy cselekvést vezérlő ereje van, melyben a szimbólumok felszólító erővel hatnak és orientálják a politika mezőjében lévőket.^[2]

Tanulmányomban a húszas évek kultúrpolitikáját meghatározó politikai ideológiának forrásvidékét tárom fel. Célom az, hogy a politikai szimbólumok és az eszmerendszerek közötti érintkezést a magyar újkonzervatív politikai gondolkodás kapcsolatán keresztül mutassam be. Írásomban bemutatom a történelem folyamatát ciklikusan leíró gondolatkör kialakulását, valamint továbbélését a korszak politikai ideológiájában.

2. Politikai ideológia és a szimbólumok

A politika világának szimbolikus értelmezési keretét adta Cilfford Geertz *Az ideológia mint kulturális rendszer* című tanulmányában.^[3] Az embert szimbólumokkal élő, koncepciókat gyártó, jelentést

kereső lényként való felfogás az utóbbi években egyre meghatározóbban vált a társadalomtudományi gondolkodás részévé. Geertz ezt az értelmezési alapállást helyezte munkájának középpontjába. Tanulmányában az ideológiát, mint a politikai nézetek megjelölésére szolgáló fogalmi rendszert használta. A munka első részében a hagyományos esztétörténeti és szociológiai megközelítések kritikáját adta, felfejtven ezek módszertani hibáit és korlátait. Geertz szerint az emberi tudás és gondolkodás nem misztikus és titkos folyamat. Az ember számára a tudást a szimbólumok közvetítik, és tudását szimbólumokkal fejezi ki. A szimbólumok tehát tudáshordozók és tudásfeltételeket teremtő közegek, melyek kifejezik és determinálják környezetüket: „[...] ember önmaga megvalósítja, szimbolikus modelleket konstruáló általános képességeivel létrehozza a képességeket, amelyek meghatározzák. Vagyis az ember ideológiák, a társadalmi rend sematikus képének konstruálásával válik jobb vagy rosszabb politikai állattá.” (Geertz 2001: 55)

Az ember által teremtett világ már jelentéssel teli valóság, mely hatásával kulturálisan determinálja értelmezéseit és cselekvéseit. A tradicionális kulturális modellek mentén szerveződő társadalmakban az ideológiák szerepe marginális, mert az állandóság és az egyöntetűség a jellemző állapota. A komplex társadalmak világában létrejött az autonóm politika differenciált világa, és megnőtt az ideológiák jelentősége. A társadalomban lévő általános orientációs zavart és alternativitást ideológiai mintázatokkal fejezi ki a modernkor embere. Így az ideológia elsősorban a problematikus társadalmi valóság térképe, mert megkísérli érthetővé tenni az egyébként érthetetlen társadalmi helyzetet, és minden körülmények között lehetőséget igyekszik biztosítani a célirányos cselekvésre. Olyan szabályrendszer elemei épülnek ki, melyekben a képszerűség dominál, más szóval az ideológia figuratív vagy metaforikus alakzatokat vesz fel. Ezzel válik az ideológia egy sajátos logikájú gondolkodásmóddá. Az eszmerendszer metaforikus jelentésadását vizsgálva lehetővé válik a társadalmi-politikai szituációk ellentmondással, valamint feszültségekkel teli világának értelmezése, és alkalmassá válik megismerésünk arra, hogy a gyakorlati cselekvés mozgatóerőinek értelmét megadjuk.

Az amerikai antropológus nézeteinek megerősítését tapasztaljuk, ha Ernst Cassiernek a politikai mítoszokról értekező írását olvassuk.^[4] Írásában a szerző megállapította, hogy a modern társadalmak racionálisan szervezett intézményekből állnak, amelyek azonban sohasem tökéletesek. A mitikus gondolkodásra való hajlam ott bujkál a háttérben és a társadalmi válságok idején, amikor elfogynak a racionális megoldások lehetőségei, erőteljesebben jelennek meg és szinte megállíthatatlanul törnek elő. Az ilyen válságos pillanatokban az ésszerű diskurzusok helyett az érzelmeket felkavaró mitikus gondolatok kerülnek előtérbe. A racionális államgépezet által gyártott politikai mítoszok új értelmezési tereit adják a látható és érzékelhető világnak: „[...] kis csoportok megpróbálják rákényszeríteni vágyaikat és abszurd eszményeiket a nemzetekre [...]” (Cassier 1997: 49)

Értelmezésünkben modern technikai környezet által kialakított médiumok környezetében a politika világa a sajtónyilvánosságban találta meg a legszerencsésebb közvetítő közeget, melyben hatalmi erejét és célrendszerét megjeleníthette. Másrészt tudnunk kell, hogy a metaforikus információk áramoltatásának másik súlypontja a komplex társadalmakban a politikai hatalom. Nem véletlen tehát, hogy a hatalom fogalma a politológiai érdeklődés és gyakorlat centrumában áll, és mind a leíró, mind a normatív elemzésnek a központi fogalma. Amikor választásokról, csoportkonfliktusokról és állampolitikáról beszélünk, akkor a politikai világban zajló eseményeket és folyamatokat kívánjuk megmagyarázni oly módon, hogy a felelősséget intézményekhez és ágensekhez kötjük; ilyenkor hatalomról beszélünk. Amikor a jó vagy igazságos társadalom

szerveződéséről teszünk fel kérdéseket, akkor a jelenlegi feltételeket állítjuk szembe bizonyos előre becsült alternatív rendelkezéscsoport segítségével, amely jobban módot ad az embereknek, hogy az életüket vezessék. Itt szintén a hatalomról beszélünk. Lehetetlennek látszik a politikai diskurzusban való részvétel anélkül, hogy implicit vagy explicit módon kérdéseket vessünk föl a hatalom társadalomban való megosztásáról. Legalább részben ez az oka annak, hogy a társadalmi és politikai teoretikusok olyan sok időt töltöttek a hatalom fogalmáról való érveléssel: mit is jelent, mit foglal magában, hogyan jelenik meg megfelelően tudományos elemzésben, vagy mennyiben lehet alkalmatlan egy ilyen elemzéshez.

3. Ciklikus történelemszemlélet és a magyar szellemtudományos gondolkodás

A német etnológia a 19. század végén bontakozott ki, és a legfontosabb vizsgálati területe a kulturális egyezések magyarázata lett. A kérdéskörben meghatározó tudományos álláspontnak az angolszász országokban az unilineáris evolúciós elmélet számított. A kulturális evolúció modellje nem tagadta a diffúzió lehetőségét, de azt állította, hogy a világ különböző részeinek kulturális-társadalmi egyezései az emberiség pszichikai egységének bizonyítékai, valamint a fejlődés is azonos törvények alapján következik be.^[5] Németországban azonban a geográfus Friedrich Ratzel diffúzió-gondolata hatott erősen, mely szerint a kulturális egyezések a népek vándorlásával, érintkezésével, és az ideák átadásával magyarázhatóak.^[6] A lipcsei földrajztudós hatására használta Leo Frobenius korai munkáiban a „kultúrkör” fogalmát.^[7] Frobenius már 1898-ban felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy számos kulturális jelenség egymással többé-kevésbé egyező elterjedést mutat, és ezek nagy területeket is befedve komplex egységet alkothatnak. Amennyiben ezek a jelenségek genetikusan is összefüggnek, akkor a teória szerint beszélhetünk a kultúrkörökről.

A századfordulótól ezen az irányon indult tovább, és lett az új évszázad első felének meghatározó kultúrtörténeti irányzata a „*Wiener Schule*”, mely kultúrafelfogása alapján megalkotta a kulturális morfológia nézetrendszerét. Az összehasonlító kultúrtörténeti módszereket alkalmazó irányzat a kulturális elemek vizsgálatánál a formai (kvalitatív) kritériumokat, valamint a mennyiségi (kvantitatív) ismérveket vizsgálva írta le az egyes kultúrák sajátosságait.^[8] A világtörténelmet vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a történelem elejét egy őskultúra (Urkultur) határozta meg, mely „[...] *történetileg egységes, lokálisan eredetileg egycentrumú s másodlagosan szétterjedő műveltségi struktúra.*” (Vajda 2008: 599-600) A teória értelmében az emberiség egységes eredetű, és az őskultúra vándorlás eredményeként terjedt szét a világban. Ebben az értelemben beszélhetünk kultúrkörökről, melyek az eredeti őskultúra szerkezetét vitték tovább saját kulturális arculatukban, így válhatnak az egymástól radikálisan eltérő kultúrák összehasonlíthatóvá, és leírhatóvá.

Az első világháború után a szellemtudományos módszer elterjedésével, valamint a kultúrát pesszimista módon látó filozófiák általánossá válásával a kultúrmorfológia is virágkorát érte. A modern világ európai perifériáján a kulturális jelenségek „*alaktani*” vizsgálata összekapcsolódott a nemzetek karakterét vizsgáló szellemtudományos művekkel.^[9]

Magyarországon a korszak szellemi arculatának és világképének kialakításában kiemelt helyet kaptak a kulturális igazgatás értelmiségi bürokratái, akik a társadalom véleményalakításában

rendelkeztek az állami igazgatás eszközrendszereivel és folyamatosan jelen voltak a sajtónyilvánosságban is. Az újkonzervativizmus fogalmával megjeleníthető irányzat legkövetkezetesebb képviselőivé a kultúra területén Klebelsberg Kunó és Kornis Gyula váltak. A húszas évek meghatározó kultuszminisztere a neonacionalizmus elméletében fogalmazta meg a kultúra világát modernizáló konzervatív kurzus ideológiai alapjait. Előadásait mindig pontos gondolatmenet jellemezte, de távol állt tőle az elméletalkotás szándéka. A publicisztikát kötelező kultúrpolitikai feladatnak fogta fel, az eszme közvetítésének és a gondolatok közlésének elengedhetetlen eszközét látta benne. Valószínűleg ezért vette maga mellé 1927-ben államtitkárnak Kornis Gyula egyetemi tanárt, aki már a húszas évek elejétől számos publikációban igyekezett a kultúra, a világnézet, a nevelés és a politika összefüggéseit feltárni. Írásaiban egy általános értékelméleti nézőpont mentén szerveződő, pszichológiai-filozófiai alapvetésű, egységes szellemtörténeti vonulatba illeszkedő rendszert kívánt kialakítani.^[10]

Az államtitkár történetfilozófiai orientációja a neokantianus gondolkodásra építkező szellemtudományos törekvések és a Dilthey-féle bölcsélet pszichológiai-történeti megközelítéséből építkezett. Wilhelm Dilthey, a németországi szellemtudományos irányzat képviselőjeként a történelmiség és a megértés kérdéskörének szentelte egész tudományos munkáját. Azt vallotta, hogy a szellemtudományok legvégső, valamint legbonyolultabb problémája a történelem. A gondolkodás formái mind a történelmi valóságból táplálkoznak, és így változó formákat vesznek fel mind az egyénben, mind a közösségben. Ez azt jelenti, hogy nincsenek végleges, abszolút fogalmak és megismerési formák. A megismerés lehetősége a történelemből fakad, mely a viszonylagosságot teremti meg, és a valóság megértésének lehetőségét adja. A történelmi hangulat (megérzés) és a megértés vált filozófiai rendszerének központi elemévé.^[11]

Kornis Gyula a szellemtörténeti irányzat élére állt, mikor az 1921-ben alapított Minerva Társaság elnöke lett, s a társaság folyóiratában, a Minervában fontos eszmetörténeti tanulmányokat jelentetett meg. A klebelsbergi konszolidációs kultúrpolitika preferenciarendszerében is fontos szerephez jutott a szellemtörténet.^[12] A korszak tudományos elitje fontosnak tartotta az új látásmód átvételét: „[...] kölcsönös kapcsolatra, mely a filozófia és a szaktudományok között fennáll, kitűnő fényt derít az irodalomkutatásnak és a történettudománynak az a legújabb iránya, mely „szellemtörténet” vagy „eszmetörténet” néven ismeretes. Tudományos életünknek szükséges a modern tudományos világfelfogás végső problémáinak alapos megvizsgálására [...]” (Magyary 1927: 88-89) Lényeges volt Kornis Gyula, valamint nemzedéke számára saját korának szellemi önvizsgálata, annak a feladatnak az elvégzése, amely feltárja az egyéni lélek és a korszellem viszonyát a jelenkori kultúrához. Vízválasztónak az első világháborút tekintette, mely után az elkövetkező évek sem cáfolták meg azt a tapasztalatot, hogy az emberen kevésbé az ész, mint sokkal inkább az indulat uralkodik. Meglátása szerint: „[...] háború a legfőbb kulturális értékek borzalmas tagadása: megsemmisítése erkölcsi kódexünknek, a humanizmusnak, becsületnek és jognak, elpusztítása a szép ideálját megvalósító műalkotásoknak [...]”. (Kornis 1917: 239)

Horthy-kor értelmiségének viszonyát a kultúrpeesszimizmushoz az európai szellemi horizonton váratlanul feltűnő, a tízes-húszas évek fordulójának általános közérzetét leginkább befolyásoló mű, Oswald Spengler *A nyugat alkonya* című munkája alapozta meg.^[13] Az 1918-ban megjelent első, majd az azt követő 1922-es második kötetet Magyarországon a szellemtörténeti irányzat azonnal felfedezte, és a változó világ értelmezésének centrumába helyezte a német történész művét.^[14] Spengler morfológiájában a fausti európai kultúra francia forradalom utáni szakasza a hellenizmussal egyidejű, sőt a világháború, mint csúcspont tulajdonképpen a hellenisztikus korból a római korba való átmenetnek felel meg: „[...] görögök és rómaiak – az ő példájuk által különül el

egymástól az a sors, ami számunkra már végbement, attól, ami még előttünk áll". (Spengler 1995: 60) Ugyanakkor a német gondolkodó figyelmeztet a közkedvelt antikvitáselméletek buktatóira, mely szerint a mechanikusan értelmezett világtörténet ókor-középkor sémája még nem ad elég kapcsolódási pontokat. Másrészt a közéleti vezetők és szereplők az emberiség fejlődésének fényében értelmezik a múlt eseményeit, míg a másik csoport – ide tartoznak a művészek és a filozófusok is – elvágódik a jelenből, s egy múltbeli abszolút vonatkoztatási pont felvételével ítéli el a jelent.

A modernkor gondolkörében a történelem végét kutató elméleti rendszereknek legkedveltebb metaforája egy olyan gondolati konstrukció, amelynek kiindulópontja az Európa-centrikus történelmi felfogás és egyoldalú kultúraértelmezés megkérdőjelezése, célja pedig a „vég állapotába” jutott nyugat-európai és amerikai kultúra sorsának megjövendölése. Végigtekintve a 20. század történetbölcséleti publikációin, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a nyugati világon a „történelem vége” érzés söpört végig.^[15] A kultúrák életében – ilyenformán a „faustinak” nevezett nyugat-európai kultúra esetében is – bekövetkezik a szükségszerű hanyatlás, melynek utolsó, leszálló ágára Spengler a civilizáció fogalmát használta. Ebben az utolsó szakaszban, a kultúrában kialakult formák lassan szervetlenné váltak, és a vallási, társadalmi, művészeti kifejezések fokozatos leépülése következett be. A civilizációs időszak jellemző képződményei: a vidéki életformát felszippantó világváros, a vallástalanság – az antik korban a sztoicizmus, melynek a jelenkorban a szocializmus felel meg –, a pénz és a gép uralma, az eltömegesedés, ahol a művészetek is szórakoztatási eszközzé válnak. A hellenisztikus kori Alexandriát figyelve láthatjuk egy világvárosi civilizáció halálának utolsó fázisait. Spengler a megmásíthatatlan „sorseszme” munkálkodásának felismerését, mely elvezet a világ helyes értelmezéséhez, az egyetlen követhető magatartásban, a filozófiai szkepticizmusban jelölte meg. A német történész gondolatrendszerből mozaikszerűen kirajzolódó jelenkori kultúraállapot látványa nem volt túl biztató, hiszen a könyv alapelveinek, ha nem is feltétlen elfogadása, de végiggondolása azt a belátást eredményezte, hogy a kultúrák életének optimálisan ezer esztendejéhez képest egy-egy nemzedék tetteivel lényegesen nem szólhat bele a jelen folyamataiba.^[16]

Az első világháború utáni magyar közgondolkodásban Spengler művének hatása túlmutat minden más történelmi és filozófiai munkán.^[17] Többek között a fiatal Horváth Barna is foglalkozott a Nyugat alkonyával.^[18] Munkájában Spengler államszemléletét vizsgálta és illesztette be a húszas évek államelméleti gondolkodásába.^[19] Horváth írásában vitába szállt a német professzor radikális relativizmusával, mely szerinte egy csonka kúpot eredményezett. Munkájában ugyanis folyamatosan tagadja az Abszolút Szellem létezését, de minden gondolata, érve és szemléletmódja az Abszolútumért kiállt. Spengler logikai alapú és esztétizáló rendszerével szemben a jogot és az államot erkölcsi értéként értelmezi, melyben egyértelműen megfogalmazódnak a cselekvő ember szabályai. A szerző a cselekvésből és az értékből építkező államelméleti felfogása élesen elhatárolta magát a megmásíthatatlan sors eszme gondolkörétől.

Klebsberg Kunó értelmezésében is, az emberiség életében a fejlődés a meghatározó történelemformáló erő, és az alkalmi visszaesésektől eltekintve mégis mindig előre és felfelé halad. Ezt a megállapodást érvényesnek tartotta a magyar történelemre is, azzal a különbséggel, hogy az országot érő kataklizmák miatt gyakori volt a visszaesés. Trianont értékelve elvetette az egyoldalú megközelítéseket, felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az évszázadok óta hiányolt állami függetlenséget teremtette meg. Ez a függetlenség politikai, katonai és gazdasági téren inkább csak elméleti, ám a kultúrában megadja a lehetőséget az új értékek és irányultságok létrehozásában: „Az újkor nemzeteinek önmagukban kell keresni azokat a belső értékeket, amelyek létüknek és

fennmaradásuknak erkölcsi jogcíme. Meg kell mutatnunk a nagy nemzeteknek, a világ közvéleményének, hogy nagyobb a magyar nemzet belső értéke, mint a bennünket környező és a mi rovásunkra naggyá tett népeké.” (Klebensberg 1927)

A közoktatási tárcát jelképesen olyan fegyverként jelenítette meg, mely a művelődés és a szellem erejével bizonyítja majd be Európa számára Magyarország alkotókészségét és élni akarását. Klebensberg szerint a kultúra nemcsak együttműködés, hanem harc, amelyben, ha az ország elbukik, eltűnik a térképről. Értelmezésében a kulturális modernizáció nem választás kérdése, hanem életbevágóan fontos: *„[...] világtörténelem széles útján négy gépkocsi robog. Az első gépkocsi kénytelen gyorsítani, mert a másik három a nyomában van. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely még elől jár, de gyorsítani kénytelen, az van írva: Magyarország. Kérem, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy a világtörténelem végzetes útján [...] minket elhagyjon.”* (Klebensberg 1929: 245) Őva intett attól, hogy a múltban létező kulturális fölényt az ország elherdálja. A környező és ellenséges új nemzetállamok viharos tempóban fejlesztik kultúrájukat, próbálják behozni lemaradásukat. Nem lehet lemaradni és a második vonalba kerülni, mert *„[...] ha eltűnjük, hogy keleti szomszédaink kulturális téren is túlszárnyaljanak, ütött az óránk.”* (Klebensberg 1929: 248)

A kultusztárca vezetője a miniszterelnök Bethlen István támogatásával látott hozzá az ország intézményi és szellemi rekonstrukciójához. Az eltérő érdekek és ideológiák mentén szerveződő magyar politikai palettán Klebensberg tudta olyan konkrét célkitűzéssé tenni az elméletet, mely alkalmassá vált a cselekvési programok elindítására. A reform megvalósításának és teljes véghezvitelének azonban lényeges feltétele volt az, hogy legyen egy államilag elfogadott kultúrpolitika. Másrészt a kultúrpolitika számára létérdek, hogy beépüljön az állampolitikába, hiszen *„[...] a legtökéletesebb kultúrpolitikai koncepciók és javaslatok ugyanis csak akkor számíthatnak megvalósulásra és a nemzet sorsára való számottevő befolyására, ha az államhatalom azokat elfogadja, és megvalósításukat feladatául tekinti.”* (Kornis 1928:1) Ebben a felfogásban a politikai élet súlypontját a kultúrpolitika adta, mely rendelkezett azzal a képességgel, hogy megfogalmazza a nemzeti közösség számára az elérendő eszményeket és ezt cselekvő valósággá váltsa át. A kultúrát mindig tevékenység eredményeként írta le, mely a korszakban elvezetett a kultúra világának dinamikus átalakításához.

4. Összegzés

Tanulmányomban bemutattam az 1920-as évek korszak konszolidációs politikájának eszmetörténeti környezetét. A német történetfilozófiából, és a neokantiánus gondolkodásból építkező szellemtudományos megközelítés a korszak vezető értelmiségei számára kiindulópontot jelentett az új társadalmi valóság értelmezésére. A történelmi Magyarország felbomlása miatt is előtérbe kerültek a kultúrpezzimista nézetek elleni cselekvések. Fontos összekötő kapocs lett a politikai cselekvésekhez az a konstrukció, mely a modern európai gondolkörében megjelent *„hanyatló kor”* fogalmát használta. A defenzív európai kultúra érzete a hagyományos értékek devalvációjaként jelent meg, melynek segítségével analógiát lehetett felállítani a *„magyar pusztulás”* és a Nyugat hanyatlása között.

A kor politikai ideológiájában az érzelem szakrális formába való fokozása olyan új szimbolikus teret alkotott, mely segítségével kézzelfoghatóvá váltak a távoli politikai célok. A metaforikus közegben megjelent gondolatok a társadalmi integráció lehetséges rendjét mutatták meg. A szövegekben az erős és kiművelt középosztály ideális vezetőként jelent meg, akik alkalmasak az ország egységének helyreállítására. Egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy saját korának politikai világában a politikai metaforák érvényességgel bírtak abban az értelemben, hogy a diskurzus lehetőségét teremtették meg. Azonban a társadalomban felhalmozódott feszültségeket az ideologikus fejtegetések nem tudták feloldani, így az országot nyomasztó társadalmi gondok az idő előrehaladtával egyre radikálisabb megoldásokat szültek.^[20]

Felhasznált irodalom:

- Cassier, Ernst (1997): A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 37-51.p.
- Geertz, Clifford (2001): Az értelmezés hatalma. Osiris Kiadó, Bp., 26-72.p.
- Horváth, Barna (1925): Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája. Társadalomtudomány, 3. szám, 120-130.p.
- Klebelsberg, Kunó (1927): A magyar gondolat a külföld előtt. Pesti Napló, márc. 6.
- Klebelsberg, Kunó (1929): Neonacionalizmus. Athenaeum Kiadó, Bp., 245-248.p.
- Kornis, Gyula (1917): A filozófia korszerű problémái. Athenaeum, 3. kötet, 239.p.
- Kornis Gyula (1928): Kultúra és politika. Franklin Társulat, Bp., 1.p.
- Magyary, Zoltán (szerk., 1927): A magyar tudománypolitika alapvetése. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 88-89.p.
- Spengler, Oswald (1995): A nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó, Bp., 60.p.
- Vajda, László (2008): A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a bécsi iskola. In: A magyar kulturális antropológia története. Szerk.: Kézdi Nagy Géza. Nyitott Műhely Kiadó, Bp., 587-618.p.

[1] A szemantikai megközelítés a politika világának nyelvi jelenségeire helyezi a hangsúlyt. Egyrészt foglalkoznak a kérdéskörrel a nyelvészeti iskolák képviselői, akik lingvisztikai szempontokat érvényesítenek elemzéseikben. Másrészt a politológia is megkezdte a nyelvi szempontrendszer megjelenítését az értelmezéseiben. Ez a két megközelítés látszik uralkodónak jelen korunkban. A lingvisztikai irányultságban a nyelvi formák és jelenségek vizsgálata áll a középpontban, még a politológiai értelmezésekben a tartalmi jellegű ideológiakritika pozícióját foglalják el. Vö. Karácsony András: Szimbólum és társadalom: Pierre Bourdieu. In: Karácsony András (1995): Bevezetés a tudásszociológiába. Osiris- Századvég, Bp. 97-103.

[2] A politikai szimbólumok csak akkor képesek integráló és orientáló funkcióikat betölteni, ha kellően széles körben ismerik azokat. Szerepük akkor jelentős, ha az elitek és a tömegek folyamatosan megjelenítik politikai cselekedeteik, valamint döntéseik magyarázatára, esetleg igazolására. A szimbólumok tömeges gyártásának és áramoltatásának lesz csatornája a modern nyilvánosság.

[3] Geertz, Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Bp., 26-72.

[4] Cassier, Ernst: *A modern politikai mítoszok technikája*. In: Zentai Violetta (szerk., 1997): *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 37-51.

[5] Vö. Simon Róbert (2003): *A vallástörténet klasszikusai*. (<http://www.tankonyvtar.hu> utolsó letöltés: 2017. szeptember 30.)

[6] Friedrich Ratzel (1844-1904) német geográfus, földrajzi író. Heidelbergben, Jénában, Berlinben tanult geológiát és zoológiát. Tanulmányai után Olaszországban, Magyarországon és Észak-Amerikában volt tanulmányúton. 1871-től Münchenben tanított, majd 1886-tól a Lipcsei Egyetemen dolgozott. Nevéhez köthető a kulturális javak áramlásának (diffúzió) kifejtése, valamint az élettér (Lebensraum) fogalmának használata.

[7] Leo Frobenius (1873-1938) német etnológus. Egyetemi végzettség nélkül foglalkozott az afrikai kultúrák történetével, majd tizenkét expedíciójával korszakos jelentőségű kutatójává vált az etnológiának. Korai „kultúrkör” elméletét a későbbiekben átdolgozta és a szellemtudományos „paideuma” fogalmában fejtette ki nézeteit a kultúra lehetséges értelmezési kereteiről.

[8] A Wiener Schule elméleti módszereinek ismertetését lásd. Vajda László: *A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a bécsi iskola*. In: *A magyar kulturális antropológia története*. Szerk.: Kézdi Nagy Géza. Nyitott Műhely, Bp., 2008: 587- 618.

P. Wilhelm Schmidt és tanítványai nem csak a német nyelvterületen, hanem az angolszász világban (W. H. Rivers, A.L. Kroeber, R.H. Lowie), és a skandináv térségben (K. Birket-Smith) hatással voltak a kor kutatóira

[9] A német nemzeti jellegről lásd. Kovács Gábor (2001): *A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig. Kultúrmorfológia és nemzetkarakterológia a weimari Németországban*. Café Babel, 39-40. szám, 19-28.

A románság lelkialkatáról lásd. Miskolczy Ambrus (1994): *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Bereményi Kiadó, Bp. A cseh és szlovák vitákról lásd. Rákos Péter (2000): *Nemzeti jelleg — a miénk és a másoké*. Kalligram Kiadó, Pozsony.

[10] Kornisról lásd: Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században 1-2*. Áron Kiadó, Bp., 2000: 219-232.

[11] Dilthey filozófiájáról lásd: Gyurgyák János - Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II*. Osiris Kiadó, Bp. 134-152.

[12] A magyarországi szellemtörténeti mozgalomra a legnagyobb hatást Eduard Spranger (1882-1963) német filozófus, pedagógus, pszichológus gyakorolta. Spranger sokat foglalkozik a kultúrák zártságával, jellemzőivel, valamint sajátosságaival. A kultúrák ciklikusságának eredetét Giambattista Vico történelemfilozófiájában találta meg. Ezt vezette végig a művészetek és a gondolkodás szinte minden formáján. A kultúra társadalmi szerepét és értelmezési terét boncolgatva veti el a kultúra pesszimista szemléletét. Magyarországon különösen Kornis Gyulára és Prohászka Lajosra hatott. A német pedagógus filozófiai rendszeréről lásd. Joó Tibor (1932): *Spranger*. Athenaeum, Bp.

[13] Spengler történetfilozófiájáról lásd. Juhász Anikó – Csejtei Dezső (2000): *Történelem- kulcsra készen?* Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 133-185.

[14] Szellemtudományos recenziója Thienemann Tivadar: *A Nyugat alkonya. Oswald Spengler és a Spengler irodalom.* Minerva, 1922/10. szám. 342-361.

[15] A vég kérdése gyakorlatilag egyidős a történetfilozófiával, és ilyen vagy olyan formában végigkísérte annak útját. Ha figyelmünket most csak a huszadik századra fordítjuk, megállapíthatjuk, hogy legalábbis fő vonalaiban a "történelem vége" mint téma és probléma a történetfilozófiát három hullámban öntötte el. Megállapítható az is, hogy mindhárom hullám egy krízishez vagy legalábbis sorsfordulóhoz, átmenethez köthető. Az első hullám az első világháborút követő években tetőzött, ennek legjelentősebb képviselői Spengler és Bergyajev voltak. A második a második világháborút követő időszak, legismertebb elméleti rendszerei Gerhard Krüger, Karl Löwith, Karl Jaspers és Rudolf Bultmann munkái. A harmadik, a posztmodernitás korának irodalma: előzményei az 1968-as mozgalmakat követő esztendőkre esnek, tetőpontját pedig a 80-as évek végén és a 90-es évek első felében éri el, ez természetesen a legszorosabban összefügg egyrészt a posztmodern diskurzus kiterjedésével egyfelől, valamint a kelet-európai államszocializmus összeomlásával. Vö. Juhász Anikó: *A posthistoire kapuzárása.* Pro Philosophia Füzetek, 1999, 17-18. szám. 51-70.

[16] A kultúra jövőjének meghatározása a korszak gondolkodói közül többek szemléletmódjában is központi helyet foglalt el. Legismertebbé Johan Huizinga (1872- 1945) művei váltak. A holland történész Spengler nyomán *A középkor ősze* címet adta 1919-ben megjelent híres könyvének. Az egyre barbárabb európai kultúráról írja Huizinga kora kulturális bajainak diagnózisát *A holnap árnyékában* (1935) című könyvében. Az elmúlásról szóló első fejezet annak az európai kulturális tradíciók védelmében fellépő, kiábrándultságát alig leplező tudósak hangja, aki a szellemi élet bomlását látva az "évszázadok barbarizmusába" való süllyedéstől félti az emberiséget. Vö. Joó Tibor (1936): *Im Schatten von morgen.* Nyugat, 6. szám. 484-485.

[17] A már említett Thienemann Tivadar által írt ismertetés mellett Pauler Ákos (1920): *Új kultúrfilozófia* (Atheneum, 3-6. szám. 82-88.) írását kell kiemelni. A filozófia tudományok professzora a hagyományos történetfilozófia irányából kritizálja Spengler művét. Két tézisét fogadja el a munkának: a kultúrák párhuzamosságának tanát, és az európai kultúrát érintő korszakok új szemléletű (apollói, mágikus, fausti) bemutatását. A témával foglalkozott 1921-ben két írásával Hornyánszky Gyula: *Oswald Spengler.* (Társadalomtudomány, 22. szám. 232-241.) valamint *Nyugat pusztulása* (Magyar Helikon, 11-12. szám. 743-745.). Jelentősebb hozzászólás még Dékány István (1922): *Spengler történetelmélete* (Történeti Szemle, 165-175.).

[18] Horváth Barna (1925): *Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája.* Társadalomtudomány, 3. szám, 120-130.

[19] Horváth Barna (1896. augusztus 25. Budapest – 1973. március 3. New York) a két világháború közötti magyar jogbölcselet kiemelkedő, a nemzetközi tudományos életben is jegyzett alakja volt. 1926-ban jogbölcseletből, 1927-ben etikátörténet tárgyból szerzett magántanári képesítést. 1933-tól a szegedi egyetem jogbölcseleti tanszékének tanszékvezető professzora. 1940 és 1944 között kolozsvári egyetemen tanított, 1949 után Amerikába távozott és a New York-i New School of Social Research oktatója volt. A jogfilozófia és a jogszociológia témakörében főleg etikai, államelméleti, politológiai, jogtörténeti, nemzetközi jogi témák foglalkoztatták. Az újkantiánus és pragmatikus-empirista szemléletű jogszociológiája jelentős eredménye a magyar jogtudománynak.

[20] Thienemann Tivadar Spengler munkájáról írt recenziójában feltűnik Ádám figurája Madách Ember tragédiájából, aki az eszkimójelenetben mondja: „Csak az a vég! Csak azt tudnám feledni.” (Thienemann, 1922: 359)